

Interview met Manuel Sardaõons.

Opnameplaats: huis van Agueda en Manuel in Toulouse.
datum: Juni 1989.

M: Ik heet Manuel Sardaõons Saloja.

H: Ik wil met jou beginnen want.. ik moet met iemand beginnen.
(Agueda was zo nerveus, dat een eerste gesprek met Manuel in haar aanwezigheid me verstandig leek om haar gerust te stellen.)

Hoe oud ben je?

M: Ik.. 65.. Ik ben geboren in '24.. in 1924.. in Albalate de Cinca.. dichtbij Alcolea.

Ik.. toen ik zeveneneenhalf jaar oud was haalden ze me van school af en begon ik de mensen thuis, in mijn huis te helpen.. tot aan de oorlog... Na de oorlog.. ging ik.. gingen we naar torre Fleta.. en daar werkte ik als cuadrero.. como vaquero.. als staljongen.. als koeienjongen.. om de op de koeien en de muilezels te passen.. met m'n vader.. om ze te verzorgen.. En daar bleven we tot... el '38.. en in '38 vertrokken we naar Cataluõa.. Ik verdwaalde.. ik was negen maanden alleen.. Daarna kwam ik de familie weer tegen.. en in.. el '39 ongeveer gingen we naar Frankrijk.. Dat is wat er.. eso.. En hier nos pusimos.. werden we in een concentratiekamp geplaatst.. la compania de trabajo, werkkamp.. en daarna in de landbouw.. De landbouw in van het parlement van de oorlog.. in het departement van de geestelijkheid.. de los curas.. En daar... werkten we voor een baas tot.. '47 en daarvandaan zijn we naar de buurt van Toulouse gekomen.. en in de regio van Toulouse werkte ik weer in de landbouw.. tot.. tot el '60.. en in '60 ging ik in de bouw.. En daar.. daar begon ik te werken met buitenlanders.. en fin.. con personal.. tot dan toe had ik met de familie gewerkt.. daar al... ya.. met goede compaõeros.. slechte.. of tenminste, die ik slecht vond.. misschien vonden ze mij ook slecht, dat weet ik niet.. En dat is.. dat was mijn leven.. vanaf ik in Frankrijk kwam.. Ik ben compaõeros tegengekomen die goed waren.. we waardeerden elkaar heel erg.. ik werkte veel met Arabieren.. er waren Arabieren die nog steeds hun leven voor mij zouden geven.. Als iemand me iets aan zou doen is er op z'n minst één... (die me zou verdedigen?) We gaan.. Agueda en ik.. de boulevard over.. en hij zag me.. en ondanks het drukke verkeer kwam hij me begroeten.. We hadden daar een tijdlang samengewerkt.. en ik werd daar ontslagen.. ik werd daar ontslagen... omdat er geen werk meer was.. Ik begon te werken daar waar arbeidskrachten ontbraken.. ik begon zo al in.. zes en.. nee.. in zevenenzeventig.. En ik begon toen al van de ene plek naar de andere te 'zwerven'... drie maanden hier.. vier maanden daar.. veertien dagen.. tot in... tot ik een ongeluk kreeg en toen me pusieron, werd ik opgenomen in de airea de enfermedad, zoals ze dat hier noemen.. (sanatorium?).. daar bleef ik twee jaar.. en daarna.. omdat de de regering weer links werd... socialisten.. en die brachten el retiro, de pensioengerechtigde leeftijd, terug naar zestig... en ik was toen bijna zestig en dus ben ik weggegaan om pensioen te krijgen, met pensioen gegaan, para coger el retiro.... En vanaf ...'84 ben ik gepensioneerd..

H: Wanneer ben je voor 't eerst weer naar het dorp teruggekeerd?

M: Naar het dorp ben ik .. (A: ik geloof '77 dat het was) No.. heb ik een paspoort of een identiteitskaart laten maken? (A: paspoort) ik... met m'n paspoort... ben ik '77 teruggegaan naar het

dorp.

H: Dus na de dood van Franco..

M: Si, si, si..

H: Want voor die tijd..

M: Que no.. ik wilde er niet heen.. en ik wil er nog steeds niet graag heen.. Zij zeiden dat... maar.. ik wil nog steeds niet..

H: Waarom niet?

M: Omdat... er nog steeds gezichten zijn die.... ik niet wil zien.. er zijn daar nog steeds gezichten die me niet aanstaan..

En veel van hen van mijn eigen familie (?)

Verleden jaar kwam ik er een tegen... die me staande hield.. op straat.. es decir.. de zoon van la Augustina.. de jongste..

Negus.. En omdat ik er al een paar dagen was.. en Maria ging opzoeken.. la Macuca.. de schoonzuster.. (A: m'n schoonzuster..) van Agueda.. pues.. ik ging Maria boven (in haar huis) opzoeken omdat ze niet erg goed was.. en er waren vrienden langsgesproken om te vragen of ze brood voor haar moesten halen.. en ze gingen brood voor haar halen want zij kan niet lopen.. En toen ik naar boven ging, hield hij me staande en zei...: 'oie.., kom je .. ben jij niet van dit dorp?' en ik zei: 'nee.. ik ben hier geboren, maar ik ben niet van dit dorp..' 'En ben jij er niet een van... mijn tante Mercedes.. de Pablo?' En ik: 'exactamente. Ik ben van de zoon van Mercedes van Pablo'.. maar ik weet het niet.. en zo liet ik hem achter.. hij van la Augustina.. En met z'n broer.. la ofrecio como de antes.. hij is al dood.. (A: de broer van hem..) Francisco.. bevond zich in huis.. bij Agustina.. hij zag ons voorbijkomen.. hij stond naast het huis.. en toen hij ons aan zag komen.. wist hij dat we er weer waren.. en hij hij ging met gestrekte benen voor ons staan.. om ons tegen te houden.. en zei: 'Ken je me niet?'.. en ik: 'demasiado.. al te goed..ken ik je. Wat je me aangedaan hebt in el Val Maior.. met m'n broer Antonio.. digo.. que nog steeds me dan las diez.., dat vergeet ik niet'. Ik was een kind.. en m'n broer was daar knecht... en hij pakte mest van de muilezels.. en daarmee maakte hij een kruis.. hier.. (op z'n voorhoofd?)

H: Omdat?

M: Om grappig te zijn.. en dat.. is voor mij onvergeeflijk , no perdonable.. En omdat ik ook andere dingen van ze weet..

H: Kun je me iets meer zeggen over.. met hoeveel kinderen waren jullie thuis?

M: Met hoeveel kinderen... we in huis waren ? Pues, mira.. wij waren met ons zessen.. en de ouders en de grootouders.. M'n oudste broer woonde al... was al werkzaam als knecht, criado, in het huis van Salvador.. daar waar nu de Spar is.. hij was een van de groten.. en de slechten.. en m'n broer Antonio werkte in het huis van Augustina.. en m'n zus Maria woonde in het huis naast... naast Santos.. dat was het huis van Achos (?)... de criadeta.. als dienstmeisje en de oudste woonde in Zaragoza.. als dienstbode.. en zo waren we met niet meer dan de kleinste.. die vijf jaar jonger is dan ik.. en ik.. thuis..

H: Waarom woonden de anderen niet meer thuis?

M: Porque... ehe... omdat we geen grond hadden.. voor iedereen.. y mira esta completo como huertos (?) en zo gauw je groot genoeg was ging je dienen, uit werken, servir.. om een beetje eso.. te verdienen.. want er was niet genoeg land.. totdat.. later.. ze de monte van de hertog van Solferino kochten.. entonces cuando ya eso.. begonnen we wat meer lucht te krijgen.. a respirar un poco mejor.. Si no.. daarvoor was er geen.. weinig arbeiders.. heel

weinig arbeiders in Albalate hadden genoeg grond om de familie... in huis, thuis.. te laten wonen.. en de talrijke families zoals wij hadden.. Want die er geen zes hadden... hadden er acht.. Om de hele familie te eten te geven... pues... En dat is ook waarom de arbeiders niet konden leven.. niet konden studeren.. omdat... je was nauwelijks veertien jaar... zoals zij (de meisjes).. dan ging je als kindermisje of naar Barcelona.. of naar Terrasa of... naar Cataluña.. y claro.. dan was je kindermisje.. in het huis van de rijken.. en pasten ze op de kinderen.. of als dienstmeisje.. en dan kon je niet studeren...

H: En jij? Wat heb jij gedaan?

M: Yo.. pues.. trabajar.. vanaf zeven.. zeven en een half, acht jaar.. met de koeien.. en toen er geen koeien waren die m'n vader gebruikte om.. de grond te bewerken, labrar, en zo.. ging ik met hem.. naar het land..

M: Waar heb je leren lezen en schrijven?

H: Je kan lezen en schrijven.. por.. dankzij.. m'n wil, voluntad.. en ik ging naar school.. 's winters.. Toen ik op torre Fleta werkte.. lieten ze me wel eens gaan.. En het laatste boek dat ze op school hadden.. dat.. doña Segunda vroeg: 'wie wil er vaker naar school komen?'.. en toen we daarover spraken waren er Paco de Tosca en ik.. Dat was al.. aan het einde.. op het laatst van de oorlog.. En fin.. en degeen die het mee mocht nemen was ik.. ze gaf het aan mij, dat boek.. en Paco kreeg dit boek niet, se quedo sin ese libro.. En daarna kwam de concienda(?) de overgave van Aragón.. en vertrokken we al..

H: En doña Segunda was...?

M: Doña Segunda was... een van de model-onderwijzers... voor de kinderen van... de arbeider.. en voor iedereen.. En question.. met betrekking tot het onderwijzen was er geen... iedereen was gelijk... waren ze allemaal gelijk.. voor hen.. Niemand kan noch over hem... noch over die señora iets kwaads vertellen.. Want tegen mij zeiden ze... eens kijken.. welke leerling heeft klachten over deze familie.. en ze lieten jou dit niet doen.. en een ander wel.. Voor hen waren allen.. leerlingen.. die hun capaciteiten hadden.. Er waren er die voor waren.. en er waren de meer moeilijken.. dat waren wij.. maar daarom kan niemand iets kwaads over deze familie.. dit onderwijzersechtpaar zeggen.. niemand.. Het enige wat er was.. is dat ze links waren.. want dat was... zeker hun concepto de la vida.. hun levensovertuiging.. zo zagen zij het leven..

H: Was je je dat toen al bewust?

M: Si..

H: Sedert wanneer weet je...

M: Yo.. ik... vanaf ik begon te werken en omdat we thuis de school hadden.. van de ouderen.. pss.. bij ons thuis ging er geen avond voorbij dat de guardia civil niet kwam.. kijken of je on bed lag.. of of er iemand niet thuis was.. of..

H: He?... over welke tijd praat je nu?

M: Over voor de oorlog... Voor de oorlog kwam de guardia civil al iedere avond langs.. om te kijken of m'n oom al in bed lag... of m'n broer...of..

H: En waarom?

M: Om te weten waar ze waren.. omdat ze rojos waren..... en omdat we niet veel met ze op hadden, no tenemos mucho concierto con ellos..

H: Je praat nu over.. de tijd na de republiek..

M: Over '33... Ik herinner me.. dat m'n arme vader.. arme vader..

pues.. hij was eens guardia van de hertog geweest... van het paleis... van de monte... en hij kende de wetten.. en hij deed de deur open en zei.. nee.. en hij was het die de deur opendeed en zei.. : 'komt u morgen maar terug.. en met de autoriteit.. van het dorp, de toestemming/volmacht.. dit huis komt u niet in'..

H: In jullie huis was altijd..

M: In ons huis waren.. mijn moeder.. en m'n oom Josä, de twee jongste broers.. en de grootouders.. die hadden het huis aan die twee nagelaten.. en we zaten er dus met twee families.. we waren met 8 en nog eens 8.. 16.. 17 personen.. die dezelfde trap over gingen..

H: Maar kende je al de ideeën van .. links..?

M: Ya.. pues.. in '33... in '33.. toen met de beweging van '33, toen ze alle fascistten opgepakt hadden.. ging de broer van Ariso.. z'n tante opzoeken.. die woonde, zoals ik al zei.. in het straatje richting Bellver... omdat de de guardias de asalto hen geslagen hadden.. en ze stuurden me.. eh.. allez.. de zus van Ariso.. we waren burens.. eh tante Marieta.. eh.. die stuurde me om haar schoonzus op te halen om te zeggen dat ze Antonio hadden opgepakt..

Thuis werd er altijd al gesproken over.. de ouderen spraken er altijd over.. en de ouders ook.. Asi que.. ook omdat.. als de guardia civil bij iemand komt om te kijken... of je ergens heen bent gegaan of om te kijken of je iets aan het beramen bent.. en dat gebeurt iedere avond.. of ze kwamen Miguel zoeken.. de zwager van m'n oom.. die woonde er ook omdat hij vrijgezel was.. en geen vader en moeder had.. ze hebben hem ziek in huis genomen.. En dus kwam de guardia civil iedere nacht vragen of Miguel er was.. of Josä Castro of Josä Sardaõns.. Voortdurend.. altijd maar weer..

H: Waarom, waarom..

M: Omdat.. omdat we links waren.. omdat.. mijn broer was op zekere dag in het huis van de Jardinero.. daar waren alle jongens, mozos, en ook die van rechts.. en de guardia civil liet de rechtsen passeren.. en m'n broer fouilleerden ze en gaven hem tegelijkertijd vier muilperen, cuatro bofetadas.. en waarom..? Omdat hij links was.. En de rechtsen.. die met de pistolen op hun buik liepen.. die lieten ze rustig voorbijgaan.. en de linksen.. met de handen omhoog.. tijdens de republiek.. na '33.. Want in '33... van het dorp... werd het hele dorp in de gevangenis gezet.. na de beweging.. de beweging van '33.. pues.. zetten ze het hele dorp in de gevangenis.. m'n oudste broer zat er, m'n vader.. alleen wij kleintjes niet.. Daar zaten ze zes of zeven maanden.. Er waren er die nog langer zaten.. de broer van.. Ariso.. ging daaraan dood.. de jongste.. hij had zich tegen een chef van de gevangenis gekeerd.. en daar sloegen ze hem en martelden hem in het water, el estilo de agua.. en hij kwam heel slecht terug.. Antonio.. En anderen.. omdat ze herkend waren toen ze het huis van Lomboto binnengingen.. pues.. de guardia de asalto.. en een oom van haar (van Agueda)... hebben ze gedood.. Pilo.. Die hebben ze op straat gedood.. en dezelfde straat als waar Pilar woont.. bij de laatste deur.. van de straat waar (onverstaanbaar). (A: bij het huis van Charles, zo werd dat genoemd.. Hij kwam naar beneden en zonder hem iets te vragen.. vermoordden ze hem.. En ze zeiden dat in het dorp niemand was vermoord, dat ze niet geschoten zouden hebben als hij niet geschoten had..) En m'n vader hebben ze opgepakt pues, por bachillero.. hij kon zich toen niet buitenshuis bewegen... en hij ging naar het plein en daar.. Santos die waarschude hen en

zei. 'pak hem op'.. en daarom wil ik met Santos ook niets te maken hebben.. Asi.. que..

H: De jaren erna waren dus..

M: ... die waren nog veel harder.. met meer slachtoffers.. Veel harder.. want ik.. met negen jaar.. ging alle.. ik knapte van alles op voor de rijken.. (ik haalde van alles op bij de rijken?) Ik herinner me dat ze in het huis van Colomo een wijngaard hadden.. (hij ging er iets stelen, niet goed te verstaan..)

H: Maar de armen waren er economisch wel op vooruitgegaan?

M: De rijkdom was groter dan voorheen, want.... de.. monte was al in percelen verdeeld.. en een gedeelte gaf ook al oogst..

Ik heb ook op de monte gewerkt.. met m'n vader..

H: Herinner je je nog het moment dat jullie een stuk land kregen?

M: Rien segurro... iedereen werkte daar voor iedereen.. Ze verdeelden ze.... door middel van loting.. en ieder kreeg een stuk huerta.. een stuk moestuin.. een stuk monte.. of op Vallestar of op San Valero.. zoals ze het noemen, of een deel van Lecinera. De Lecinera is el secano.. de droge vlakte.. en beneden was de bevoeide.. nee.. nog geen bevoeiing.. dat was ook droog.. maar omdat de estos.. de arbeiders het pantano aangelegd hebben.. pues.. en de grond geëffend hadden konden ook die gronden geïrrigeerd worden.. Ze nivelleerden de grond en nu is het 't lage deel van het dorp.. dat werd allemaal tot irrigatie gebracht.. want er groeide lana, wol (katoen?).. daar onder de bomen..

H: Heb jij ook aan het stuwmeer gewerkt..?

M: Nee, dat niet.. m'n vader en m'n broers wel.. en ik.. met de koeien.. ik.. bij de koeien, haha.. Ik was nog erg jong toen ik al begon te werken.. ik heb hier nog aan de wegen gewerkt met el pobre Fidel, de arme Fidel.. y la limpia de funetas(?).. en aan het schoonhouden van de de chifones, de buizen, de putten, die het water onder de weg laten doorlopen.. Toen ik nog klein was werkte ik daar... om ze te vullen als ze leeg waren.. En met een touw.. de arme Fidel trok aan een touw.. en ik had een ander touw.. en hij trok tot daar waar ik stond.. en ik trok ook.. en als het vol was lieten we de touwen los. (Hoe precies? H.)

H: Ook dat was dus werk voor de gemeenschap..

M: Si... si.. En die arme Fidel.. die zei tegen m'n moeder of de kleine.. omdat ik zo klein was.. hem mocht helpen.. Met een touw in het gat.. dat ging me goed af..

H: Je bent nu niet meer bepaald klein, he..?

M: Nee.. ik ben heel erg veranderd... toen ik 16, 17 jaar was.. dat was hier.. Ik heb nog een foto.. hier in m'n portefeuille..

Ik ben gaan groeien hier in Frankrijk..

(Gaat foto halen, onderbreking.)

H: Wat herinner je je nog van voor de oorlog?

M: Van voor de oorlog herinner ik me weinig.. alles samen.. een beetje van de beweging van '33..

H: Wat herinner je je daarvan?

M: Ik herinner me, pues... omdat ik midden in deze beweging zat..

H: Met acht jaar?

M: .. met negen jaar.. Als je het plein oversteekt.. richting het huis van Ariso... weet je waar het huis van Motolo is.. jij..?

Dat is het huis tegenover waar het pelotaspel was.. el.. dat is waar ze de drie zoons vermoord hebben en de vader.. in de oorlog.. En daar.. in het huis daarnaast... woonde de oudste van Rios.. een oom van Mario.. en daar... waren de guardias de asalto.. die schoten op het balkon.. de guardias de asaltos.. Dat

was toen ik de tante van.. Ariso.. ging zien.. ging zoeken.. En toen pakte een guardia me beet en zei: 'kleintje, retirete.. naar achteren'.. en toen ging ik achteruit en ging ik terug door het huis van Pilar.. van Pilar en terug door de straat van Ventura om de hoek.. die bij het huis van Saloga.... eh.. bij ons huis, zo je wilt.. En daar was de guardia de asalto.. een andere groep.. die stonden.. Antonio Ariso te slaan..

H: Van de dagen daarvoor, van het comunismo libertario, kun je je niet veel meer herinneren?

M: Nee.. nee.. daarvan niet.. ik was nog erg jong.. ik herinner me wat ik gezien heb.. maar met betrekking tot esto.. no.. want ik was erg jong..

H: En thuis heb je evenmin..

M: Thuis.. pues.. 's morgens ging ik naar het land.. of.. naar de rivier, met de beesten, tot het nacht werd.. Overdag kwam ik niet terug naar huis..

H: En daarom was het ook dat je niets van die gebeurtenissen weet..?

M: No, porque despuäs.. natuurlijk vang je, de jongeren als wij, wel eens een woord op.. maar.. afhankelijk van de omgeving, ambiente... kan het 't geval zijn dat het gevaarlijk is om te praten waar jij bij bent.. Want we waren kinderen.. en over deze dingen kun je niet praten waar kinderen bij zijn.. je weet wel... Zoals hier.. toen het meisje.. de oudste tien jaar was.. kan je niet iets zeggen dat geheim is.. want... zonder dat ze het zich realiseert.. kan ze het vertellen..

Ik herinner me dat ze spraken over.. ik wist.. ze hadden het me al gezegd.. waar de wapens waren.. verstopt.. en waar ze ze naar toe gebracht hadden... en wie het waren.. m'n zwager was er ook bij... en ze brachten ze naar de torre.. de torre van Botalgo (waar is die?) in de bourgette, in de ossenkar.. om ze in het hooi naar torre Fleta te brengen.. Dat deden Francisco en hij.. en Serviet was er bij.. al quitarlo de paga de Miguele, die die ze uit het hooi bij Miguele haalde.. hij was de zwager.. van de Navaljos.. Lo que quitaban, wat ze tevoorschijn haalden.. brachten ze naar de andere kant van la lanabra (wat? waar?).. en van de lanabra brachten ze ze over in de ossenkar en met de ossenkar gingen ze over de monte..met de ossenkar.. want over de weg maakten de wielen lawaai..

Dit was in de oorlog.. in de oorlog.. dit was in de oorlog.. toen die kolonne kwam.. lo se (?) het legeronderdeel, cuerpo del ejercito... de kommunisten.. om de kollektieven te ontmantelen.. Dat was omdat wij.. in de torre Fleta.. daar waren we omsing... daar zaten alle jongeren.. zoals Eusebio en.. m'n oudste broer.. En het hele dorp was naar beneden, naar de oevers van de rivier gegaan (gevlucht).. het was een hele grote schok... En we gingen naar het dorp..met de alcana.. zoals men toen zei.. een soort van oude coches.. auto's, koetsen... die door paarden worden getrokken.. om (brood) te gaan halen.. maar ze hielden ons tegen.. want iedere dag gingen we een zak brood halen.. en omdat de kommunistische strijdkrachten er waren.. hielden ze ons tegen en.. totdat.. We zaten op zekere nacht in de torre.. en er waren er ook twee uit Torrente.. drie waren het er.. de twee Miguels en Enrique, die doodgegaan is in de oorlog maar er toen nog was.. uit Torrente.. En zij ontsnapten.. en omdat het een zeer grote corral is.. een groot erf.. pues.. dat boven werd afgesloten.. omdat het slot boven zat.. kwam er iemand over het erf.. por el ciercol.. en de arme vader... die zo vele jaren

wacht, guardia, geweest was.. kende daarom zo goed het percal.. terrein.. en.. hij had de deur met de sleutel afgesloten.. dat deed hij van jongsaf aan iedere nacht.. en ze wilden binnenkomen.. en toen.. met de jonge Manolo had hij afgesproken de sleutels te verstopten zodat ze ze niet zouden kunnen vinden.. en hij zei: 'ik zal kijken of.. onverstaaanbaar..' en toen er werd op hem geschoten van de.. want er stond er een op de hoek die om de torre Calvo was gelopen.. En die schoot.. het was er ook een van hen..

En toen ze binnenkwamen, pues, Josä.. sliep bij mij en hij had het pistool onder z'n hoofdkussen.. het pistool van Miguele.. en m'n moeder in het huis.. riep..: 'Josä, Josä, Josä... hier is het pistool..' en ze had geen tijd om in z'n kamer te komen.. en ze bleef bij m'n schoonzus.. m'n moeder.. met het pistool tegen de borst.. m'n moeder.. En toen ze daar (bij het woonhuis) aankwamen doorzochten ze Josä, z'n bed en zo.. en hij van Torrente..

H: Ze waren op zoek naar...

M: Naar wapens.. en wat ze maar wilden.. en naar die uit Torrente.. en die zegt.. ze hadden ze gezien.. en zegt m'n vader: 'u zult zich vergissen.. dat zijn de saucas (?), geesten, die 's nachts soms weer opstaan en zich in personen vermommen..'

hahaha.. dat zei m'n vader.. dat zegt hij.. en hij zegt.. 'ga jij maar naar de cuadra, de stal'.. Er waren toen niet voldoende kamers voor iedereen in de torre.. pues, entonces.. en er sliepen er twee in de ruimte van de.. van de stal.. waar een plaats was waar de paarden te eten kregen.. en waar de muildieren werden opgeladen.. en daar sliepen er twee.. Conque fue alli.. ik ging daar dus heen.. m'n vader rekende erop dat het zou lukken.. en toen ik daar aankwam was Enrique daar.. Enrique die in de oorlog doodging.. en el que.. ik.. en Marcos.. hij uit Alagón.. en Carlos.. En toen ze het verteld hadden van Torrente en alles.. zegt m'n vader: 'Pues.. hier kunnen jullie niet langer blijven, want morgen komen ze terug om jullie te halen.. Ze zullen aanwijzingen tegen jullie uit Torrente halen en morgen voor jullie terugkomen..' En ja hoor, de volgende dag kwamen ze voor hen.. maar m'n vader had ze toen al laten vertrekken.. ze kwamen hen zoeken.. maar..

H: Wist je toen al dat het kommunisten waren?

M: Si..

H: Vertelden ze dat, of...

M: Er waren al cueltgas(?), berichten van het front gekomen.. dat ze moesten vertrekken.. voor Josä.. en zo hebben ze hem opgepakt.. en Francisco ook.. en naar het komitee gebracht.. Ze namen het komitee over en gaven de gronden aan de fascistten terug en alles..

H: Maar presenteerden ze zich als kommunisten?

M: No, no, no.. figate.. alleen maar als een (het elfde?) onderdeel van het leger.. estaba a guerra en (onverstaaanbaar).. naar Esplus of.. ik weet niet hoeveel ze vermoord hebben.. en ook op andere plaatsen.. ze maakten het kollektief van Esplus ongedaan.. deshicieron het kollektief van Tamarite.. en alles.. Dat van Albalate ontmandelden ze niet, want... er waren behoorlijk wat mannen.. al op leeftijd.. -en nog steeds.. niet allemaal.. want mijn oom Josä moest ook ontsnappen, wegvlugten..-, en de rest waren jongeren.. net zoals Josä.. en die hielden ze twee.. twee nachten en een dag, geloof ik.. daar vast in het comitee.. Als je hem ziet vraag je hem er maar naar.. ze lieten hem niet slapen.. En op een dag ging m'n vader

erheen.. en die zei..: 'eens kijken of ze.. hem, esos.. laten gaan', want de grond moest geploegd worden.. en zonder hen.. de labrar, no.. werd die niet omgeploegd.. En uiteindelijk kwam esto.. en ze lieten hen los.. en wat later pakten ze die ook op.. eh.. de Travieso... Antonio.. con que.. samen met Carrasquer.. Ze brachten ze naar Fraga.. of naar..

H: En na deze kommunisten...?

M: Pues.. toen vormden we opnieuw een kollektief.. en fin.. het was niet opgeheven.. maar en fin.. ya los fascistas hadden hun stellen paarden weer teruggekregen, recuperar, en hun gronden.. hoewel ze deze niet konden bewerken want ze hadden geen handen, arbeidskrachten... ze hadden geen mannen..

H: De fascisten namen dus terug wat..

M: De kommunisten gaven hen dat..

(A: onverstaaanbaar)..

M: Allemaal samen.. todos los juntos.. met de fascisten.. Want Lister die was.. Lister en de Campesino... want zij waren het die hierin samenwerkten..

H: Maar herinner je je dat de rijken de gronden konden houden?

M: Konden houden.. dat niet.. maar wel dat ze ze wilden teruggeven.. en ze namen al de rechten, los fueros, om ze terug te nemen..

H: Na '33 waren er vergaderingen.. weet je daar iets van?

M: Si.. zeker waren er vergaderingen.. maar ik.. je ging niet naar de vergaderingen.. want ik was nog erg jong.. mijn broers wel.. m'n broers wel..

H: Want na de verdeling van de grond van de hertog van Solferino waren ze weer naar het dorp teruggekomen?

M: Nee.. zij dienden in het dorp.. de broers hadden het dorp niet verlaten.. (A: Maar ze gingen later met je vader werken.. na '33.. nadat..)

M: Ah, si.. na '33.. no.. Antonio ging door met z'n werk in.. (A: maar in de percelen.. ook op de percelen..) M: Si, si, si, si.. Josä kwam ons.. eh a eso.. helpen, want hij had wat kennis van het nivelleren met eh.. el aluneta (?).. om los mojo de eso.. una barcal tot aan beneden.. om het terrein glad te maken.. te nivelleren.. Josä.. en hij sprak met m'n vader af.. tocò a mi padre.. om het te nivelleren.. Maar toen was hij nog.. toen werkte hij nog in het huis van Salvador.. m'n broer.. Josä.. Josä was toen nog steeds bij Salvador.. Salvador was... (onverstaaanbaar) Tussen Salvador en..

(Telefoon..)

H: Je vertelde dat voor de oorlog veel mensen buiten het dorp een dienstje hadden en dat ze met de oorlog terugkwamen. Waarom was dat?

M: Si.. met de oorlog kwamen er veel terug, net zoals zij (Agueda en haar vriendinnen) kwamen ze terug naar het dorp.. Want het was afgelopen.. want ze wisten dat het afgelopen was met anderen te dienen.. en iedereen had z'n werk.. dat was normaal..

H: En had iedereen in het dorp werk?

M: Claro que si.. (A: ja.. werk op het land.. mais plukken..) ..of mais, of suikerbieten voor de suikerfabriek.., esclarecer.. schoonmaken.., olijfen.. Ze vormden groepen vrouwen om de suikerbieten schoon te maken.. en zo..

H: Maar was er meer werk dan tevoren?

M: Es que.. het kollektief nam alle gronden in beslag van de fascisten die gedood waren.. die ze gedood hadden..

H: En jullie hebben toen ook in het kollektief gewerkt..

M: Claro.. dat ik in het kollektief gewerkt heb.. op torre

Fleta.. met de hele familie.. met de hele familie waren we daar..
En fin: m'n ouders met de broer Josä.. m'n neef.. het waren de
jongeren die uit het dorp kwamen.. uit het hele dorp.. en we
waren daar met een vrouw.. die voor de keuken zorgde.. en
waste.. en zo.. en daarvoor was een huis nodig.. En wij mannen..
pues, aan het werk.. En daarnaast kwamen er.. afhankelijk van wat
er gebeurde.. kwamen mannen en vrouwen naar boven.. die vormden
een brigade.. een om te esclarecer.. een ander om mais te
plukken.. er waren mannen en vrouwen allemaal samen.. aan het
werk..

H: een verandering vergeleken met vroeger..?

M: Ja.. die begon met het kollektief..

H: Voordien werkten mannen en vrouwen niet samen?

M: Voordien gingen alleen mannen op het land werken.. Maar in de
oorlog.. omdat er al veel aan het front zaten.. pues.. werkten de
vrouwen en de mannen aan hetzelfde.. De mannen het zware werk..
de alfalfa snijden.. cortar het graan.. eso dat was voor de..
ploegen.. dat was voor de mannen.. en daarna.. om mais te
plukken.. en de alfalfa bijeen te harken.. dat deden de vrouwen..
en de mannen hielpen ze, (liepen erachter aan) met de handen..

H: En dat zagen jullie als een periode van grote vrijheid?

M: Bien seguro.. wel zeker.. Men heeft niet alles gedaan.. want..
men was nog niet (no se estaba aún/a uno).. Ik.. voor mij.. met
alles wat er gebeurd is zo.. no.. was het dorp nog niet
voorbereid, preparado.. op deze vooruitgang.. avance.. zo enorm
groot zoals die zich in '36 voordeed.. (se hizo).. La humanidad,
de mensheid, was nog niet voorbereid op deze vooruitgang.. er
waren wel enige hoofden, cabezas (personen).. maar alle... nee..
Iedere dag een beetje meer dan de vorige.. iedere dag werden de
espíritus, geesten, een beetje meer volwassen (madurar)..

H: En zoals vroeger.. met de fascistische jongeren.. waren er
geen gevechten, ruzies, meer?

M: Si.. er waren altijd gevechten.. zeker in Albalate waren er
altijd gevechten, peleas..

H: En zoals vroeger, het stenengooien wat je deed..

M: Eso si.. dat ook.. dat heb ik altijd gedaan.. stenen gooien..
en ook vechten.. en tijdens de oorlog ook.. ook.. In de.. in de
kerk.. pues.. a esta.. die was aan z'n hoofd gewond toen we
stenen gooiden.. a este.. die Manolo.

H: In de kerk..?

M: In de kerk.. in de kerk.. We speelden oorlogje.. we speelden
oorlog.. als ze zich daar gingen verschuilen... als ze daar hun
refugio, schuilplaats zochten.. en tot aan daar toe vochten we..
(A: de spelletjes werden uitgebreid..) Je luistert.. en we hadden
de klokketoren en alles gezien.. en de klokketoren was voor
mitrallieurvuur gebruikt.. en de klokketoren was het grootste van
(el coupon?).. daar.. En ze schoten daarvandaan naar beneden.. en
ze zetten het hout van de.. eso.. in brand.. dat was.. ik geloof
dat dat Josä de la Miguera was.. hij stichtte de brand..

H: We gaan verder met de geschiedenis.. De kommunisten waren
gekomen en jullie moesten..

M: Si.. in '37... el '38.. el '37.. si..

H: En jij bent in het dorp gebleven.. en je moest harder werken
dan tevoren, niet?

M: No.. no, no, no.. mas menos, veel minder.. Ik was in cargo de
las vacas.. ik had de verantwoording voor de koeien.. entonces..
en dus ging ik niet naar het land.. ik had niet meer dan de
verantwoording over de beesten.. om ze eten te geven.. te drinken

en om de stallen schoon te houden..

Voor mij veranderde er thuis veel.. want ik was niet in m'n eigen huis.. ik woonde in torre Fleta.. toen het oorlog was.. We ontruimden ons huis.. lieten ons huis achter, abandonemos, en het kollektief zocht een familie om naar boven naar de torre te gaan.. En toen z'n m'n broer: 'U kunt wel naar boven gaan'.. en we namen het beest, la bestia, dat we hadden en zo mee.. en we gingen boven wonen.. En daar was Josä al.. m'n neef.. en Joaquin van de Granero.. en de arme Antonio el Matebo.. Jose Soladas was er.. een zekere Pajaro..eh.. wie was er nog meer?.. Melchore.. dat zal hij wel gezegd hebben.. eh.. en zij allemaal waren om de grond te bewerken en wij.. m'n broers zaten al aan het front.. en en de vrouw die al m'n schoonzus was.. met het kleintje.. y ellos.. hijo con Josä.. de zoon van Josä.. ik herinner me nog dat.. Josä tegen hen zei.: 'hier is m'n zoon'.. en hij zocht een meloen met hem uit... een hele grote.. en samen aten die op.. como het kleintje was anderhalf of twee jaar.. En zij om op het land te werken met de muildieren.. en wij om alle koeien, vacallerias, te verzorgen.. en de vrouw voor het schoonmaken en het klaarmaken van de maaltijden..

H: En deze situatie duurde tot aan..

M: . el.. '38.. tot het einde van de oorlog duurde die voort..

H: Kun je je herinneren toen de fachas.. eh.. het leger kwam..? (Ik bedoelde de uiteindelijke machtsovername, Manuel praat over de komst van de kommunisten.)

M: De fachas niet.. maar het leger wel.. dat herinner ik me wel.. We waren omsingeld door de troepen... om te kijken of ze iemand konden grijpen... maar zoals ik al eerder gezegd heb.. ze konden de drie die ze zochten niet vinden.. en die.. que eso.. omdat m'n vader ze al had laten vertrekken.. omdat hij al wist dat ze voor hen zouden komen.. en omdat ze al vertrokken waren.. pues.. no.. En.. zoals Eusebio de vorige keer vertelde.. moesten ze allemaal vertrekken.. en velen vertrokken naar het front.. en de oudsten bleven.. de oudsten bleven tot eso.. totdat de troepen weer vertrokken.. en ik zwierf over de monte.. en de irrigatiekanalen..

H: De mensen wisten al van te voren dat deze troepen zouden komen?

M: Ze begonnen.. de guardias de asalto begonnen haar broer al voor die tijd te slaan.. de oudste.. over wie we het al hadden.. bij hem bleef.. bleef een guardia de asalto achter(?).. om dat te doen.. hij sloeg haar broer Antonio.. degeen die in Perpignan gestorven is.. Dus kwamen de guardias de asalto.. voor.. al voor.. het waren niet de troepen.. maar de guardia de asalto was er al eerder.. dan de troepen.. Om het terrein voor te bereiden om de kollektieven ongedaan te maken..

H: En dat was het moment dat iedereen..

M: Iedereen begon de tijd te benutten, aprovechar.. om naar de monte te gaan..

H: En jij?..

M: Ik.. nada.. Ik telde niet meer dan elf, twaalf jaar..

H: En tot wanneer bleef jij in het dorp?

M: Tot el '38.. ik ging in '38.. en we vertrokken naar Cataluöa.. ik verdwaalde, me perdí, en el eso.. en ik kwam ze weer tegen..

H: Maar vertrok je met je familie uit het dorp..

M: M'n broer.. de oudste.. stuurde me om een reis te maken om hem de weg te wijzen.. aan die man die uit de provincie Zaragoza

kwam.. el Alagòn.. En toen we daar waren.. daar bij Almacellas..
eh.. sus.. daar was het toen we door een bombardement overvallen
werden.. vanaf de rivier..

En....toen ik weggestuurd was had m'n broer me niets gezegd.. en
had tegen de ander gezegd dat hij en ik.. op reis gingen en dat
we op zoek waren naar die ander.. Maar die man zei tegen mij
daarover niets.. en we gingen.. we vertrokken tot aan Fraga.. met
de macho.. muilezel.. en we sliepen daar in het huis van m'n
tante Vicenta.. daar in haar.. En de volgende dag stonden we op..
en zegt hij tegen me.. 'we gaan niet terug..' zegtie, 'want je
ouders zullen wel al vertrokken zijn.. naar Viella (?)..' Con
que.. me controlò.. hij controleerde me, hield me in de gaten..
(of: ik beheers me.. controlo) en hij zei tegen me aan m'n tante
om brood te vragen.. en ik zei tegen m'n tante, de zus van m'n
moeder...: 'tante Vicenta, heeft u brood'.. ze zei 'ja.. eens
kijken of ik nog deeg heb'.. dat was de basis van het brood
daar.. en: 'op die plaats vind je longaniza'.. Y cogimos por el
camino.. y marchemos adelante.. En we namen de landweg en we
gingen vooruit.. We hadden de beste macho, muilezel, de barras,
(macho de barras, trekezel,)de kar meegenomen.. die
construyeron.. estan fastidiados.. los padres.. y marchemos pa
adelante ..dat maakte.. tot grote ergernis van de ouders.. en we
gingen op weg.. En het was daar dat ik me van m'n familie
scheidde..

(Onduidelijk verhaal.)

Ten dele omdat we langs het huis van m'n tante waren gegaan.. en
zij vertrokken allemaal samen.. maar ik was negen maanden
alleen.. Want de ander werd opgepakt door de carabineros.. we
gaan over Bellver de Puigcerda.. hij werkte in het campo de
aviación.. op de luchtbasis.. die er was in Puigcerda.. en ik was
weer koeienjongen, buyero, in een groo.. in een groot huis van
het kollektief, dat 60... ruim 60 koeien had.. todas de monta..
allemaal gedekt.. en toen de kalveren geboren waren er meer dan
honderd cabezas, koppen..

Dus weer eens in de koeien...hahaha..

H: En je ouders.. wisten zij.. wist jij..

M: No, no, no, no... je wist niets.. En toen we hier vandaan
gingen.. ging ik om de muilezel vragen.. en toen we in het gebied
van de Lot aankwamen, me reclamaron el macho.. eisten ze de macho
van me, vorderden ze.. om dat op het papier.. onze waardebon van
het transport.. geschreven stond dat we twee personen waren en
una caballeria.. een rijdier (paard).. en ze vorderden de macho
van me.. En toen.. moest ik me confrontar, (er tegen verweren,
hiertegen, tegen hen) hiermee.. met hen.. en zo zei ik dat ik
hier met de macho was gekomen omdat hij van mij was.. Hij was
niet van mij.. hij was uit het huis van Salvador.. hahaha.. en
dus was hij van mij.. y eso.. paso así.. dat ging zo..

En.. toen we al in de Pirineos zaten.. op zo'n 30 kilometer van
Lot.. toen.. in de bergen.. op zekere dag..

H: Maar jij bent daar in je eentje de Pirineos ingegaan?

M: Siii... ik was al eerder in Frankrijk geweest.. om inkopen te
doen..

H: Maar hoe wist je waar je heen moest?

M: Omdat ze ons vanuit de schuilplaats naar die en die plaats
stuurden.. naar een dorp.. of naar een ander.. Toen ik in Lot
aankwam.. was ons aangewezen doel, nos destinaron, daar een
dorpje, zoals een gehucht.. in de bergen.. van de Pirineos.. en
daar zaten we op dertig kilometer van Lot.. in de bergen..

H: Dus je ging daar met andere mensen heen, die je niet kende..

M: No, no, no.. con.. daarna ging ik (pas) terug naar Barcelona.. dit was toen we daarheen gingen.. en toen we in dat dorp waren.. na 8 dagen daar.. stond hij op.. Marcos.. gaat hij.. hij zei: 'ik ga werk zoeken'.. en ik bleef daar. Er was een familie uit... eh.. Malaga.. Een echtgenoot, marido, en een vrouw, en twee jongens.. van .. mijn leeftijd.. en een veel kleiner meisje.. En.. hij liet me daar achter.. en anderhalf uur nadat hij verdwenen was presenteerden zich de carabineros.. die op zoek waren naar een kleintje en een man.. 'Pues.. vanochtend..' zei die mevrouw, 'vanochtend zijn ze vertrokken.. en dit is mijn gezin..' en ze deed alsof ik een zoon van haar was.. En toen gingen de carabineros weer weg.. en bleef ik bij hen..

En een paar dagen later.. stond in de krant de vergadering van de kollektieven van Albalate de Cinca.. in Barcelona.. en toen schreef ik en niemand antwoordde me.. En de volgende dag vroeg ik belet, el avance.. bij de burgemeester.. de la pala (?).. omdat we er als vluchtelingen zaten en daarom recht hadden, tocamos, op ik weet niet hoeveel pesetas.. la de refugiados.. En hij ging met me akkoord.. en hij gaf me 15 pesetas.. of ik weet niet hoeveel.. ik kocht me een paar pantoffels om te kunnen hollen.. hahahaha.. en een stukje kabeljauw.. met brood.. voor onderweg.. en om vier uur 's morgens stond ik op en ging ik op weg.. de volgende dag ging ik.. En ik hield stil un paso adelante de los guardias.. op een pas van de guardias.. er stond een wacht die de wegen.. van de Pirineos in de gaten moest houden, en cargo de las carreteras.. om te zien of.. En toen ik daar bij die bosjes aankwam.. om vier uur 's morgens.. daar hield ik me stil (onverstaanbaar).. si me claven mal que por el culo no entrar.. quedo todo llevaba.. als ze me te pakken krijgen kom ik er niet in, was alles wat ik dacht.. En toen ik dichterbij het wachthuisje van de carabineros kwam.. van de wacht, senti que ronqueaban.. hoorde ik dat ze snurkten.. Entonces.. toen zag ik een pas over de bergen.. een pad.. en ik ging dit pad op en.. als ze me op die dag niet zouden doden.. doden ze me nooit.. want een smal pad als dat... en in het daglicht..

(onderbreking, einde eerste kant bandje..)

Gaat door over reis naar Barcelona..

M: ..Omdat ik nooit eerder in m'n leven het dorp verlaten had.. (no conocla de vida .. wist ik niets van het leven) en ik ging daarheen waar ze eten verstrekten.. aan de vluchtelingen.. Ik vroeg waar dat was.. ze wezen me de weg.. en ik ging erheen.. En omdat we nooit eerder het dorp verlaten hadden waar we hadden gewoond... was ik weggegaan zonder pasport.. van de gemeenteraad.. en vroegen ze me om m'n pasport.. Het kaartje waarmee ik... de waardebon.. la vale.. die ze ons gegeven hadden.. En omdat ik die niet bij me had.. pues.. zei de pareja van de carabineros die daar was..: 'waar komt u vandaan?'.. en ik zei het ze..

H: Je zei uit Albalate de Cinca?

M: No, no, no.. het dorp waar ik als refugiado zat.. en ik zei dat ik uit die plaats kwam en zij zeiden: 'Ga maar terug'.. zeggen ze, 'want dit is een oorlogsgebied en je kan er niet langs. En primeramente, in de eerste plaats.. heb je geen pas.. waardebon om hier te komen.. dus als je niet teruggaat sturen we

(una pareja de) de carabineros..' Ik zei dat ze niemand hoefden te sturen maar het is al twaalf uur .. en het is dertig kilometer.. En ik zit zonder eten (mioja).. dat heb ik vanmorgen al opgemaakt..' en ze zeiden: 'mas seguro, des te zekerder dat u terug zal gaan.. alla.. pequeöo..' En ik zeg: 'si seöor, als ik niet verder kan.. dan zal ik teruggaan naar het do.. dorp.. waar ik als refugiado zat', want wat ik wilde was dat ze me te eten gaven.. Ze gaven me te eten en daarna nam ik de weg die naar het dorp gaat.. ik nam de weg.. naar het station.. Ik sliep op het station..

H: Hoeveel jaar was je toen, twaalf?

M: Twaalf en een half, dertien.. Ik sliep op het station.. en nam in de trein een biljet naar Barcelona.. dat was ook een fracaso.. een mislukking, het was de eerste keer in m'n leven dat ik een kaartje kocht, hahaha.. En.. toen ik in.. Gerona kwam.. stapte ik uit de trein.. en een mevrouw zei me.. wees me.. zei..: 'maar dit is Barcelona niet, pequeöo..' zei ze tegen me..: 'dit is Gerona'. Con que.. el tio.. de man de de kaartjes inneemt.. wilde m'n kaartje aanpakken.. en hij wilde m'n arm vastpakken en ik ontsnapte de trein weer in.. hahaha.. En toen ik in Barcelona aankwam.. daar verdwaalde ik opnieuw.. We kwamen op het station del Norte aan.. ik stapte uit.. en daar bracht ik een dag en een nacht door en una sötano, in een kelder van het station.. in een eso.. want er was 's nachts een bombardement.. En 's nachts.. met de ratten.. die aten het beetje brood op wat ik nog overhad.. hahaha.. En de volgende dag.. pues.. at ik de gedroogde kabeljoaw.. en door die bommen op Barcelona.. no va a estar nada de agua para mi.. zal er geen water voor me zijn.. hahaha. (gedroogde vis en dorst dus)

En niemand gaf me informatie over.. eso... totdat ik die Maöo tegenkwam..

H: Een Aragonäs?

M: ..een Aragonäs.. en het aan hem vroeg.. en die zei: 'mira, als je een guardia ziet.. die een witte helm draagt.. een guardia urbano.. vraag je het hem en hij geeft je de inlichtingen.. want hij heeft een boekje van heel Barcelona..'

H: Je had dus wel een adres bij je?

M: Yo, si... ik had een adres bij me.. En toen, me tirö por las calles aquellas.. holde ik door die straten.. want die mevrouw uit.. Malaga..: 'ga niet.. want je verdwaalt in Barcelona.. de straten zijn er heel groot/lang..' zei die vrouw.. hahaha.. en ik.. hoe verdwaald ben ik.. como perdido estoy.. Conque.. entonces.. ik ga daar heen.. en ik zag een van die guardias.. hij stond te praten.. hij was er alleen maar om informatie te geven.. over een bepaalde straat of over een bepaald adres.. En ik wachtte tot hij klaar was en toen hij uitgepraat was ging ik.. en zei tegen hem..: 'pardon'.. en hij..: 'Wat is er, kleintje' zei die man.. 'Ik zoek.. la Via Durruti', en hij zei: 'daar ben je al.. en welk nummer zoek je?' en ik zeg: 'el 30'. Zei hij: 'mira, hier is nummer vier, ga verder tot nummer 30.' Daar aangekomen ontmoette ik m'n oom Miguel in de deur.. op het trottoir.. en toen moesten we weer terug.. naar.. nummer 4.. Y andar alli.. en we liepen daarheen en m'n oom bracht me in het huis van Josä.. en la Maria.. zij die.. over wie ik eerder sprak.. la Macuca.. en 's middags brachten ze me naar het huis van m'n neef Sebastiane.. en met m'n sobrino.. werd ik naar.. alli.. naar Sabadall (?) (A: a donde estan los padres) Daar waren m'n ouders.. en bijna.. daar verdwaalde ik bijna opnieuw.. want ik

begon te hollen.. Wat er in de steden gebeurt.. alles/iedereen gaat er precies op tijd.. siempre van en la hora justa, justa.. kwamen we bij het station van de autobus aan.. en de bus was al aan het vertrekken en toen zei Sebastiane...: 'hollen Manuel..' zegtie, 'de bus rijdt al..' En ik zette het op een lopen, en hij pakte de autobus en al hollend.. sprong hij erop.. en ik kon hem niet meer pakken.. hahahaha.. Conque, hij moest tegen de chauffeur zeggen te wachten.. of hij wilde stoppen.. dat hij een sobrino moest vergezellen, oppikken, die niet wist waar hij heen moest.. en dat hij me wilde ophalen.. en de chauffeur... wachtte totdat wij allebei ingestapt waren.. en we vertrokken.. daarheen..

} andersou?

H: Naar.. de grens, le Perthus..?

M: Nee.. no, no.. daar, dichtbij Barcelona.. naast Montbui... tussen Montbui en Granollers.. (granollez uitspr.) Daar bevond zich een klein dorpje.. en daar hebben we allemaal samen gewerkt.. Daar waren de twee broers van Maria.. eh.. de schoonzus.. (H: dat was het andere kollektief waar je gewerkt hebt?).. para.. stop.. Bernardä (bernabe) was er.. m'n oom Josä le Ferron, m'n oom Josä en m'n vader.. Daar werkten we allemaal bij (met) elkaar.. en ... (...) Miguel.. en daarvaandaan.. toen we vertrokken.. zijn we allemaal samen hierheen gekomen.. en van de Muöozes.. en de Bernabä.. scheidden we ons hier in Frankrijk.. Want zij werden verantwoordelijk gesteld voor de lading van de mula, les caigò la carga de la mula.. en de politie, pues, liet ons vertrekken.. Ze liet ons... meenemen wat van ons was.. maar de anderen hielden ze tegen.. en we scheidden van elkaar.. en daarna wisten we niets meer van hen (hebben we niets meer van ze vernomen, no supimos nada mas).

H: En onderweg bombardementen en zo.. of..?

M: Si.. en mitrailleurvuur.. si.. we werden beschoten.. onderweg.. maar dat is het verhaal van de oorlog..

H: En daarna hier.. in concentratiekampen?

M: Eh.. we gingen naar St. Cyprien.. Uit San Cyprien lieten ze ons gaan..

H: Hoe was het daar..?

M: .. Pasemos.. wij vrouwen en kinderen.. pasemos cuatro o cinco dias.. want wij kwamen laat het kamp binnen.. We hadden ons daar op het land, por los campos, verstoep.. omdat we niets te eten hadden.. totdat de guardia, de moorse, het land opkwam.. Toen ze de ronde maakten, pakte ze ons op en brachten ze ons naar de kampen van San Cyprien.. De mannen aan een kant, de vrouwen en de kinderen aan de andere.. En hier zaten we twee of drie dagen.. net als iedereen daar.... in het zand.. En 's nachts stuurden ze ons.. brachten ze ons naar Perpignan.. en in Perpignan hielden/zetten ze ons weer vast.. Ze brachten m'n vader weg.. weer naar een kamp ..en ons tweeen.. wilden ze ook meenemen.. Y en el puesto allí hizimos (?) hasta que nos casemos..(?) (en op die post bleven ze totdat we trouwden).. en ik telde een jaar minder/ was een jaar jonger..

H: Het was min of meer trabajo forzado, dwangarbeid?

M: No, no, no, toen.. was ik nog niet oud genoeg om te werken/had ik de leeftijd nog niet.. Het was niets anders dan om ons van refugio te laten veranderen.. Ze brachten ons naar Alberon en daar.. en daar is het.. daar begon ik te werken.. En daarna, toen ik al de leeftijd had.. lijfden ze me in, incorporar, bij de compaõias.

H: En hier heb je gewerkt totdat de oorlog ook hier in Frankrijk uitbrak?

M: En el '40.. el '39 est.. oui.. aan het eind van '39.. Maar ik... deed niet mee aan de oorlog.. De patroon ging weg en ik bleef daar werken..

H: Ze hebben je niet opgepakt, niets..?

M: Si.. ze pakten me op.. ik werd opgepakt door de Fransen.. de Fransen, om de arbeidsplaats in te nemen, aplazar la mano de obra.. van de Fransen... namen ze.. pakten ze buitenlanders op.. Mij.. omdat ik veel groter was geworden.. en die Furiguel (wie?).. En ze brachten ons.. het was toen de Duitsers ze om arbeidskrachten vroegen.. om.. Een deel... van de penisula.. penitenciaris, van de strafkampen vertrok.. naar de grens met Zwitserland.. en het andere naar Duinkerken.. om daar te mee te werken bij de bombardementen die zij toen uitvoerden(?) en.. dit alles...

H: En hoe lang heb je daar gewerkt?

M: Allí? Nada.. Daar? Helemaal niet.. Ik ging ervandoor.. ik ontsnapte..

H: Na hoeveel tijd..

M: No.. onderweg..

H: Onderweg? Hoe ging dat?

M: Ik begon.. met de trein uit te springen.. Empezá saltar del tren.. con otro.. en sprong op een ander..

H: En toen.. je moest je verstoppen, niet?

M: Ik moest me schuilhouden.. in.. El Alberon..

H: Maar kenden ze daar niet?..

M: Si, daar had ik de familie, yo, daar was mijn familie ook.. Daar was m'n hele familie.. in Alberon.. y allí igual estaban los Alemanes.. en ook de Duitsers zaten daar.. er zaten er veel.. en ik.. muy mal.. no saber donde estar (onverstaanbaar, fluisteren) En zo... was ons leven.. wat een leven.....

H: Hoe lang moest je je verborgen houden?

M: Poco.. korte tijd.. want toen kwam de bevrijding al..

H: De bevrijding..

M: Si.. mij namen ze mee midden op een middag.. ze haalden me uit de groep.. en ze voerden me weg... el treinta.. ai.. in '43.. in de maand december.. en in '44 kwam de bevrijding al..

H: En je moest je daar verborgen bij je familie leven?

M: No, no, no.. es que.. allí.. daar zaten bij veel families veel mensen ondergedoken.. voor de oorlog.. in Alberon.. En 's nachts kwamen ze naar huis.. naar sua madre.. naar de ouders.. om comestibles te halen om... zo zijn we altijd geweest.. Ze kwamen naar het huis van m'n ouders.. en daar bewaarden ze brood.. en.. ze hielden achter wat men nodig had.. m'n ouders.. het is altijd hetzelfde geweest in onze familie.. Iedereen helpen waar ze konden.. En m'n hele leven heb ik hetzelfde gezien in ons huis.. es que.. en daarom kan je niet op een andere wijze leven..

H: En na de oorlog.. was ook niet eenvoudig..

M: Na de oorlog, ya.. was het een andere tijd, want.. ik had geen.. amo, baas.. en toen me puse al encontrar me por mi cuenta.. toen moest ik op eigen benen leren staan.. en we zijn daar niet vandaan gekomen tot aan el '47.. en daarna kwamen wij elkaar tegen en in '39.. nee '49 trouwden we.. En daarna moesten we tot '52.. toen gingen we naar eso.. (A: toen rekenden m'n ouders op Manuel..).. dat was toen haar ouders me vroegen.. En daarna gingen we naar.. m'n ouders gingen naar.. m'n broer ging naar Limoux... m'n zwager en m'n zus gingen naar de torre met de ouders.. en wij.. fuimos (selos).. por la parte, allí, de Fronton.. richting/ in de buurt van Fronton.. Daar was haar zus..

die waar we over gepraat hebben.. en haar man en hun zoon.. en hun schoonvader die.. die hiertoe bemiddeld had.. En daar, pues, kreeg ik ruzie met de amo.. de baas.. want hij had een zoon die kon met hem doen wat hij wilde.. en met mij wilde die hetzelfde doen.. y yo pues.. Toen op zekere dag.. tot ik op een dag ontplofte .. explotä.. en ik een paard sloeg dat ik naar boven naar huis trok... En de baas en hij... ya venian kwamen er al aan.. no nos hace tiempo, porque entonces eran cocteles (?) en daar kregen we ruzie.. en mij bleef niets anders dan te vertrekken.. En dat was toen we hier terug kwamen.. en we gingen terug naar waar zij (vrouw en familie) in het begin geweest waren.. naar het kasteel dat daar is.. Daar woonde m'n zwager.. el niõo.. en daar ging ik werken.. We bleven er twee of drie jaar.. en daarna volvi(?) met de ouders.. en m'n zwager.. En daar bleven we tot el '60.. en in '60 gingen we weer uit elkaar en kwam ik naar Toulouse.. en gingen zij naar Limoux..

H: Waarom naar Toulouse?

M: Naar Tou.. omdat we in dat dorp niet konden leven.. er was geen.. werk en zo.. En dat was toen ik de bouw inging..

H: Hoe zie je jezelf, als een rojo.. of?

M: Ik? Ja...

H: Vanaf wanneer?

M: Vanaf dat ik.. dat ik uso de razon heb.. sedert ik m'n verstand gebruik.. En ik zal niet veranderen..

Si uno no quiere decir rojo.. als je maar geen rojo zegt.. want ik weet niet wat dat wil zeggen.. rojo..

H: Zeg jij me dan maar hoe je je zou noemen..

M: CNTista..

H: CNTista.. vanaf wanneer?

M: eh.. CNTista vanaf dat ik m'n carnet, lidmaatschapskaart heb.. El carnet.. dat heb ik.. Maar in m'n hoofd.. pues.. ik.. om te zeggen dat ik CNTer was.. vanaf de leeftijd van 17 jaar..

H: Dus vanaf de oorlog..

M: Sedert ik hier was.. Ik werd al lid toen ik in Alberon was.. en van de Juventudes Libertarias, hetzelfde.. En zolang als ik kan zal ik naar het lokaal gaan (?), want we hebben het duidelijk voor ogen, dat... ik weet niet of het op een dag verdwenen zal zijn.. hetgeen niet.. er is geen vernieuwing met jongeren.. pues.. als we niet meer leven zal het afgelopen zijn..

H: Maar de jongeren.. jij kon nauwelijks lezen en schrijven, maar zij.. met een hogere opleiding..

M: De jongeren.. de jongeren.. als ze niet komen.. Ana... naar het lokaal.. De jongsten zijn ik... Samitier.. die is de jongste.. Sanz.. Victor.. die is de man van.. de zwager van Ariso.. wij zijn de jongsten van het lokaal..

H: En de kinderen.. de dochters..

M: De dochters zijn al getrouwd..

(Onderbreking, herhaling opmerking manuel:)

H: Jullie hebben je kinderen een goede opleiding gegeven..

M: We hebben gedaan wat we konden.. Ik heb altijd gezegd.. zolang zij willen studeren.. zal ik gaan werken en la montaõa.. en naar eso.. gaan, zodat zij kunnen studeren.. dat heb ik altijd gezegd..

H: En de studie is belangrijk..

M: ..de ene is medisch secretaresse.., de ander direktie-secretaresse..

H: Wat betekent studeren voor jou.. vind je het belangrijk of..

M: Welzeker is het belangrijk.. En als iemand nog meer kan

studeren, nog beter.. Voor mij.. ja.. het is een deel van mijn.. Ik heb altijd gezegd.. als ik kinderen zou hebben.. en ze kunnen studeren.. ik kon het niet.. mala suerte, ongelukkigerwijze.. Maar dat kan ik niet ontkennen.. maar ik moet als het kan de mogelijkheden.. aan anderen bieden.. Hetzelfde.. toen je werkte en er eens een jongen kwam, die werkte daar in de barro, in de modder.. en ik zei tegen hem.. : 'ga weg.. ga maar podillos (?) halen.. daar leer je meer mee dan met hier in de modder te werken.. Want.. zo ben je alleen maar een slaaf.. slavernij van de quiniento (?) Het is zwaar werk, heel zwaar werk en ze betalen je weinig..'.. Ik heb bijna altijd meer verdiend.. dan de anderen.. omdat ik sterk ben.. door m'n inspanning.. want ik was al op leeftijd, una edad avanzada.. toen ik in de bouw begon.. En als knecht.. niet als gespecialiseerde.. want ik kwam uit de landbouw.. en daar kon je niet als specialist (in de bouw) uitkomen.. En na een jaar of vier.. toen steeg ik op de loonschaal.. en werd ik official, geschoolde.... en als geschoolde eindigde ik..

H: Hebben jullie hier in huis over jullie idealen gesproken, over jullie geschiedenis..?

M: Wij wel want.. we hebben altijd op dezelfde manier gesproken.. Ten eerste.. de dochters zijn niet gedoopt.. noch hebben ze de kommunie gedaan.. evenmin zijn ze voor de kerk getrouwd.. en de kleintjes.. de kleinkinderen ook niet.. en dat is.. De oudsten zijn Frans.. Ook al leiden ze een ander soort leven dan wij.. want het werk staat ze niet toe om.. ze werken de hele week.. zaterdag en zondag inkopen voor de rest van de week.. en wassen.. strijken en alles.. de dingen waar ze de andere dagen geen tijd voor hebben... Ze hebben geen tijd.. zoals wij.. het is dus anders dan wij.. Zij (Agueda).. is altijd thuis geweest omdat ze ziek was.. maar ze heeft altijd gedaan wat ze kon.. en dat is niet hetzelfde.. Zij werken allebei.. en dan is het normaal dat ze zaterdag en zondag.. ze wilden het zo.. dus moeten ze het zelf doen..

H: Maar ze kennen jullie ideeën.. discussies..

M: si, si, si.. (...) De meisjes zijn ook altijd naar vergaderingen gekomen.. en festivals.. ieder jaar was er een van de jongeren.. en nog steeds vinden ze het leuk.. Toen jullie de film gemaakt hebben.. zijn de dochters meegegaan.. we gingen met ons vieren.. En als er een Spaans optreden is.. komen ze ook graag.. Si.. para eso si..

Ze kunnen niet... ze hebben geen.. de Franse ambiente, sfeer/omgeving.. is niet dezelfde.. als de Spaanse.. En zij zijn in de Spaanse opgegroeid.. omdat hun ouders Spanjaarden waren.. en nu leven ze met Fransen.. en dus in de Franse sfeer.. Wij hebben er ook iets van verloren.. hoewel.. we (.....) ons best gedaan hebben het goede van de Spaanse ambiente te bewaren.. maar.. hoewel we het niet wilden.. zijn we er toch iets van kwijtgeraakt..

H: Je hebt me eerder verteld dat jullie in beide landen buitenlanders zijn..

M: Ja.. we zijn buitenlanders in beide landen.. si.. Como.. omdat we hier Spanjaarden zijn.. en in Spanje zijn we Fransen..

H: En hoe voel jij je?

M: Ik... ik heb geen land.. allemaal zijn ze de mijne..

H: Ja, ja... dat is niet waar.. In je dromen..?

M: Ik droom nooit..

H: En de muziekbandjes die je hebt...met de maños.. en zo..

Agueda: Si.. hij voelt zich Spanjaard.. meer dan Fransman..

M: Oh.. eso.. de sentirme Español.. ik voel me altijd Spanjaard.. altijd Spaans.. maar zoals ik het Ana uitleg.. zijn we in Spanje, wanneer ze ons zien.. zijn we Fransen.. of buitenlanders.. maar ik voel me Spanjaard.. altijd..

H: Maar in Spanje voel je je niet thuis..

M: In Spanje voel ik me niet thuis.. maar.. bij degenen die m'n vrienden zijn voel ik me altijd thuis.. maar bij de anderen niet.. Zoals bij m'n zwager.. Luis.. bij die Paco ese.. bij degenen in wie ik wat vertrouwen heb.. voel ik me thuis.. Maar.. bij de anderen niet.. Bij... misschien ken je hem wel niet.. hij is dood, el Joaquin.. Pascualillo.. un chico die al de leeftijd heeft.. hij is uit het dienstjaar van de amo van jouw huis.. pues.. hoewel hij veel ouder was dan ik.. yo.. mais ik wist dat ik vertrouwen in hem kon hebben want hij was.. van de linksen.. en bij hem voelde ik me goed..

In veel huizen ga ik niet binnen.. ook al zijn ze Spanjaarden.. mais.. ze zijn van een andere kleur dan ik..

H: We eindigen dus waarmee we begonnen zijn.. hoewel je af en toe naar Spanje terugkeert heb je geen zin..

M: ..om bepaalde gezichten te zien.. no..